

BOKA LÁSZLÓ

„Szellemi erupció” – és hadi készülődések...

*A Holnap és A Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja**

A többnyire korszakfogalomként értett művészeti modernség, amely egy nagyobb történeti konstrukció részeként (pontosabban művek és azokat övező viták, illetve irodalmi/művészi jelenségek önmagukban is vizsgálható történeti soraként) nyeri el leginkább jelentését, nem egy homogén tömbként jelenik meg a mai értekezők és történészek előtt. A többarcú, több irányból összeérő és mozaikszerűen összeálló jelenség nem valamiféle fejlődéselvű fősodor (vagy konkrét időhatár) mentén artikulálódik, és nem is egyetlen csoportosulás kizárólagos érdemének tekinthető. A modern magyar irodalom térhódításában, vitapozíciói megszilárdításában játszott szerepe kapcsán az 1908-as év mindenestre kétségkívül meghatározó jelentőségű. Igazi fordulópontot jelent korábbi és későbbi, elmúlt és elkövetkezendő viszonyában, eltérő irodalomszemléletek korábban többnyire látens versengésében, mi több, olvasói táborok és szerkesztőségi holdudvarok értékelveinek intézményes a megszilárdításában is. Az intézményesülés fázisába lépő irodalmi modernizmusnak több ágensét (így külső és belső polémiákban edződött, alakulóban lévő értékszemléletét is) ez az esztendő fokozatosan láthatóvá tudta tenni. A *Nyugat* folyóirat ekkori elindulása (valójában már 1907 karácsonyán), illetve – országos viharokat kiváltó visszhangja miatt még inkább – a Nagyváradon kiadott *A Holnap* antológiák megjelenése (1908 őszén és 1909 tavaszán) látványos áttörést vittek ugyanis véghez. Ez az állítás akkor is igaz, ha mindenképpen árnyalunk szükséges azt a meghonosodott (részben nyugatos önértékelésre is épülő) irodalomtörténeti mítoszt, miszerint a magyar irodalom modernségképe gyakorlatilag azonos lenne a *Nyugat*éval, és ennek megfelelően „minden korábbi törekvés vagy egykorú csoportosulás csupán a lábjegyzet szerepét”¹ tölthetné be egy széles körben elfogadott narratívában, amelyet a marxista irodalomtörténet-írás erőltetett forradalomkultusza is több évtizeden át megerősíteni szándékozott. A modernség magyar irodalmi térhódítása nem a *Nyugat* kizárólagosságában mérhető. Kétségtelen, hogy a modernizálódó polgári társadalom művelődésére és szellemi életére már ezt

* *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi almanachja*, szerk. SZERDAHELYI Sándor (reprint kiadás), Bp., OSZK– Argumentum, 2016. kísérettanulmánya.

¹ Vö. GINTLI Tibor, *A 20. század első felének magyar irodalma = Magyar irodalom*, főszerk. Uő, Bp., Akadémiai, 2010, 641.

megelőzően, a 19–20. század fordulóján több irányzat egyszerre hatott, és az olyan orgánumok, mint *A Hét* a 19. század végétől elősegítette azt a folyamatot, amelyet később a *Huszdik Század* (1900) és a Galilei Kör, illetve a *Szellem* (1911) és a Vasárnapi Kör szellemi holdudvara vagy még később akár *A Tett* (1915) heterogén szerzőgárdája teljesített ki. Ráadásul a korábbi kérészetű előzménylapok (így a *Magyar Génius*, *Szerda*, *Figyelő* stb.) után a kéthetente megjelenő *Nyugat* 1908-ban még igencsak konzolidáltnak volt mondható, a radikális irodalomesztétikai változásokat maga sem harciasan képzelte véghezvinni.² Mind Osvát (aki a tényleges szerkesztést jegyezte, és aki az ifjú tehetségek módszeres felfedezésében és publikáláshoz segítésében jeleskedett), mind Ignotus (aki kritikusi tevékenysége mellett vitacikkekben és vezércikkekben igyekezett a lap és holdudvara névjegyét karakteresen megfogalmazni, azt toleránsan és mindenfajta normatív, kizárólagos törekvéssel szemben szigorúan esztétikai alapokra helyezni) e fórum önértelmezését és írói gárdája fokozatos megszilárdítását tartotta elsődleges céljának. Mellettük Schöpflin Aladár – aki korábban a *Vasárnapi Újság* oldalain is igyekezett az apró lépések politikájával a figyelmet a fiatal generációkra és az újabb, modern irodalmi jelenségekre, törekvésekre is felhívni – eleve „táborok-közt” diplomatikusságával, hihetetlen olvasottságával és szerkesztői, kiadói jártasságával segítette ezt a folyamatot. A *Nyugat* nem is tudott volna a kezdetekben például a Herczeg Ferenc irányította *Uj Idők* példányszámeladásával versengeni. Előfizetőinek száma 600 és 1000 közt mozgott. Igaz, a lap nem világnézeti és nem politikai alapon szerveződött. A *Holnap* költészeti programjában sem találunk ilyen szempontot, de kétségtelen, hogy utóbbi – főleg annak meglehetősen harciasra sikerült bevezető tanulmánya, a később nyíltan is marxista elveket valló Antal (Adler) Sándor révén – az olvasók szemében egészen társadalmi tett értékű irodalmat hirdetett, szemben a *Nyugat* visszahúzódebb esztétizmusával. A Nagyváradon eredetileg hasonló néven „havi revüt”, tehát folyóiratot tervező költői hetesfogat,³ élén Adyval és az azonos néven megalakult helyi irodalmi tömörülés, illetve az őket támogató háttéremberek (a *Nyugathoz* hasonlóan tulajdonképpen helyi nagypolgárok) ráadásul a társadalmi modernitás széles spektrumú, megvalósítandó eszményeihez akarták mérni a kulturális modernség megnyilatkozásait.

Tény, hogy e fórumok együttesen érték el azt, hogy az irodalmi és művészeti modernség első komoly térnyerését (viharos viták révén s olykor méltatlan gyalázkodások, párbajok és személyes polémiák mentén is, de) 1908 őszére – 1909 tavaszára már

² Sőt világirodalmi tájékozódásával sem nyitott radikálisan újat, hanem folytatta leginkább azt, amit *A Hét* és egyéb haladóbb orgánumok elkezdték (főként a francia és német irodalom szemlélésével), költői azonban páratlan fordításirodalmat „honosítottak” meg az évtizedek során.

³ A végül antológiát kiadó csoportosulás Ady mellett az akkor még ismeretlen Babits Mihállyal, a költői szárnypróbálgatásait éppen csak megélő Balázs Bélával, illetve a helyiek közül a két verseskötettel rendelkező és konzervatív oldalon is elismert Dutka Ákossal, az érettségi előtt álló ifjú Emőd Tamással, egy ígéretesnek mutatózó költőnővel, Miklós Jutkával, valamint a kezdeményezést összefogó s akkor éppen Nagyváradon tanárkodó aktív és szervezőkedvű Juhász Gyulával lépett porondra.

megtörténtnek mondhatjuk. Mindennek a térnyerésnek és említett fordulópontnak hű dokumentálója a Budapesti Újságírók Egyesületének éves almanachja, amelynek törzsét az 1908 év végi szépirodalmi vitákon nyilvánvalóan túlmutató nézetkülönbségek vehemens, manifesztációja adja, szerkesztői elveit pedig mindezen polémiák és háborúskodások bemutatása és megértési szándéka vezérelte. Az *Almanach* 1909 januárjában látott napvilágot, de sajtó alá még 1908 decemberében került. Zuboly (Bányai Elemér) a kötethez ekkor – 1908 karácsonyán – írt előszavában leszögezte: „Forongásnak nevezik azokat az állapotokat, melyek nálunk ma a társadalmi és irodalmi életet elborítják. [...] az irodalomban a modernség körül dul az öldöklés.” Az évkönyv szerkesztői ezért átfogó ankétot szerveztek, körkérdéseket intézve annak kiderítésére, hogy: „Miért történik, hogy kik magyaroknak és művészeknek vallják magukat az irodalomban, azok ellen a magyartalanság és modernkedés vádját hozzák fel az ellenkező kórusból.” Az írások többsége vélhetően 1908 legvégén, késő őszen, telén keletkezett. A kitűzött célt „hogy akta gyűjteményét” állítsák össze „azoknak a felfogásoknak, melyek tendenciájukhoz és állapotukhoz képest a mai társadalmi és irodalmi világnézet háborus mozgalmainak kétféle visszatükrözői” – a szerkesztők a kötettel jórészt elérték. A *legújabb irodalom körül* című fejezetben többek közt Ady Endre, Ignotus, Schöpflin Aladár, Hatvany Lajos, illetve Beöthy Zsolt, Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő és Szabolcska Mihály, *A nemzetköziség körül* címűben pedig Ágoston Péter, Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond, Szabó Ervin, illetve Apáthy István, Berzeviczy Albert, Huszár Károly és Prohászka Ottokár szólaltak meg. E két egység képezi tulajdonképpen az *Almanach* gerincét, és teszi minden más (1905 és 1917 közt megjelenő) évkönyv között irodalomtörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségűvé. A kötetben Ady Endre nevét az irodalom jelenségeiről beszélők igen jelentős hányada szóba hozta, vagyis azt a tényt, hogy általa a modernség végképp polgárjogot nyert a magyar irodalomban, ez a vaskos – s a korban reprezentatívnak szánt – könyv demonstrálta talán elsőként.

Melyek voltak az előzmények, amelyek e vádakat (magyartalanság és modernkedés) kiváltották? Milyen egyéb kontextusokra, belső harcokra és érdeksérelmekre érdemes figyelnünk ezek jobb megértése érdekében? Milyen fázisát mutatja a háborúskodásnak e kötet? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre igyekszem válaszokat találni.

Amikor 1908. január elsején a *Nyugat* hivatalosan elindult, nem sok ellenzőre akadt, pontosabban annak megjelenése még sem az uralkodó irodalomszemléletet, sem az erőviszonyokat a képletes „irodalmi mezőn” nem tűnt befolyásolni.⁴ Annál inkább a pár

⁴ A konzervatív szemléletű uralkodó irodalmi diskurzus ebben az időben még nem látott veszélyt a lapban, amely egyfelől a pár évvel korábbi *Figyelő* „új folyamaként” indult meg, másfelől a modern irodalmat pártoló kísérletek – az 1902 és 1905 közt Osvát Ernő szerkesztésében közreadottakat is ideértve – meglehetősen rövid ideig éltek, komolyan fennállt tehát a lehetősége, hogy a *Nyugat* is így jár hamarosan. Ady Párizsból küldött egyik levele 1908 nyarán is ezt a lehetőséget vizsgálja. A lap azonban végül talpon maradt. – Lásd ezzel kapcsolatosan még BOKA László, *Az Ady-jelenség kanonizációs stratégiái a Nyugat 1909-es Ady-számában* = UÓ, *A befogadás rétegei*, Kolozsvár, Komp-Press, 2004, 123–136.

hónappal később sajtó alá került, de végül csak 1908 őszén napvilágot látott *A Holnap* első antológiája, és fennén hirdetett folyóiratterve. A modern magyar irodalmat övező viták, a századelő új irodalmi tapasztalatát és formálódó irodalomeszményét ért támadások elsődlegesen az utóbbin csattantak, miközben botrányok és viták övezték csoportos fellépéseiket, matinéikat. Az antológia megjelenésétől számított pár hét alatt a korabeli irodalmi élet szinte valamennyi meghatározó képviselője megfogalmazta véleményét a holnaposok és általában a modern irodalom kapcsán. E polémiasorozat révén került tulajdonképpen először éles vitahelyzetbe az új irodalom.⁵ A legnagyobbak, a magyar kultúrpolitika jelesei szólaltak fel ugyanis ellenük, köztük Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc vagy éppen Szabolcska Mihály, aki Tompa Mihály ismert versét parafrazálva, versparódiában üzent „egynémely modern poétának”: „Fiaim csak énekeljete!” Az ún. konzervatív és modern irodalmi törekvések konfliktusa (köztük a későbbi, évekre elhúzódó Ady–Rákosi-vita is) kézzelfogható formában ekkor éleződik ki, ekkortól testesül meg az ún. „modern elvadulások” tábora, és érthetően ekkortól a vita már nem pusztá esztétikai értékekről és az értékelés nivoltáról, hanem e líra vélt vagy valós társadalmi hatásáról (és lehetséges veszélyeiről) is folyik, országos hullámveréseket váltva ki.

„A Holnapnak az volt a baja, hogy túlságosan sikerült.”⁶ 1908 őszére utalva Antal Sándor emlékezett így vissza évtizedek távlatából minderre, majd így folytatta:

szembe találtuk magunkat – nemcsak Pesttel, hanem – az öreg Lévay Józseftől Oláh Gáborig mindenkiel. [...] Fél esztendőn keresztül a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székéből is, a napi sajtóban is, a vicclapokban is, az iskolai önképzőkörökben is, állandóan csak velünk foglalkoztak. Háttérbe szorultak a politikusok, a primadonnák, a panamisták, a sikkasztók, az egész ország két pártra szakadt: *A Holnap* ellen – *A Holnap* mellett. Kitért a nyílt háborúság, meg kellett menteni a nemzetet a holnaposoktól. Hír szerint egy csomó diákot ki is csaptak az ország iskoláiból, mert a mételyes holnaposok verseit merték szavalni az önképzőkörökben. [...] *A Holnap* ellen hadakozó tábor vezére Rákosi Jenő volt. De megszólaltak a nagyagyúk is: Apponyi Albert, a magyar kultúra akkori minisztere, Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke, Beöthy Zsolt, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Bárony István, Szabolcska Mihály, Kenedi Géza, és – Csizmadia Sándor, a proletár-költő. Kicsik és nagyok, tudók és tudatlanok leveleztek, cikkeztek, nyilatkoztak, kroit és verseket írtak *A Holnap*, illetve az Ady Endre nevezetű veszedelem ellen.⁷

A váradi antológia költői köré épülő irodalmi tömörülés meghirdetett programja kétségkívül szókimondóbb s provokatívabb is volt a fővárosi rokon szerveződéseknel,

A folyóirat és a Nyugat Könyvkiadó gazdasági hátterének kiépüléstörténetéhez pedig lásd FRÁTER Zoltán, *A Szövetség szelleme: A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban*, Bp., MGYOSZ-könyvek, 1996; illetve BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Bp., Borda Antikvárium, 2000.

⁵ Vö. ezzel kapcsolatosan: SZÉNÁSI Zoltán „Az irodalom hajdani bakói és koronaörei”: *A Nyugat és A Holnap fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára*, Literatura, 2013, 1. sz., 3–26.

⁶ Vö. ANTAL Sándor, *Ady és Várad*, Gépirat, OSZK Kézirattár, Emőd-hagyaték, Fond 395; illetve nyomtatásban azonos címen, Bp., Madách Irodalmi Társaság, 2004, 110.

⁷ Uo.

és társadalmi vetületeit tekintve sem semleges. Míg Ignóus első, a *Nyugatban* közölt programírása társadalmi radikális nézőpontváltást egyáltalán nem sürgetett, és esztétikailag is viszonylag keveset, addig Antal bevezető írása és költőportréi *A Holnap* első antológiájában (amelyet a költők előtt is eltitkolt, azt senkinek nem mutatta meg) tulajdonképpen egy forrongó társadalom új művészetének a programját hirdette meg burkoltan e válogatott versek kapcsán. Juhász Gyula és a többi poéta később közösen úgy vélekedtek, hogy e bevezető – a figyelemfelkeltés első sikerein túl – hosszabb távon tulajdonképpen ártott a költőknek.⁸ Azzal azonban aligha számolhattak, hogy az „Ady nevű veszedelem” kiváltotta radikalizálódó visszhangban a maradi tábor minden korábbinál dühösebb reakciójával, túlzó félelmével kell majd hadakozniuk az év végére, amely érvelés szerint ráadásul nem csupán érthetetlen poétikáknak a művelői ők, de az ifjabb nemzedékek megrontói is.

A modern magyar irodalomról megjelenő első gúnyiratok így nem a *Nyugat* szerzőit, hanem a fokozatosan szitokszóvá váló *holnaposokat* célozták meg, krockik és kabarétréfák öveztek fellépéseiket, verseiket ismeretlenül is epésen emlegették, holott legtöbbjüket csupán átiratokból, gúnyversekből ismerhették,⁹ és mindenekelőtt nemzetietlennek vagy érthetetlennek nyilvánították a szerzőket. A konzervatív sajtónyilatkozatok és kritikák fölényeskedő, élcelődő-gúnyolódó hangneme az *Üstökösben* és egyéb fővárosi élclapokban is korán megjelentek, később pedig e karikírozó írások mellett a Lovász-féle *Holnapután kiskedden* című paródiakötetben¹⁰ gyűjteményesen is napvilágot láttak. Ekkorra az irodalmi botrányokon túl belső meghasonlások, összeveszések és kibékülések, illetve konkrét párbajok, sajtóperek és bírósági ügyek is szegélyezték az új váradi Irodalmi Társaság történetét, amely akarata ellenére is egyfajta védőernyőt biztosított a közben lassan építkező, konszolidálódó *Nyugatnak*.¹¹

A *Holnap* körül 1908 őszén kibontakozott polémia persze több szálon futott. Egyfelől az Ady-epigonság vádját igyekezett kiterjeszteni az antológiában részt vállaló másik hat költőre, másfelől a váradi csoportosulás ellen indult ármánykodásban megjelent a vidék-főváros ellentét is. Pár héttel annak szeptemberi bemutatóját követően Ady az antológiát kiadó *Holnap Irodalmi Társaság* hivatalos alakuló ülésén,

⁸ A merész költői portrék módot nyújtottak ugyanis a szerzők elleni későbbi támadásokra is. Lásd erről többek közt Dutka vagy Tabéry visszaemlékezéseit, illetve ILIA Mihály, *A Holnap születése*, Irodalomtörténeti dolgozatok, Szeged, 1960, 97.

⁹ Az első antológiának 100 számozott példányát ismerjük, és még pár száz jelent meg mindösszesen a nagyváradi Sonnenfeld nyomda révén, a Singer és Wolfner bizományában, amelyek többsége nem kelt el. A második antológia kiadását már a pesti Deutsch és Társa vállalta 1909-ben, s 1500 példányban adták ki, melyből többek visszaemlékezése szerint óriási ráfizetés lett, Emőd Tamás szerint például száz sem fogyott el belőle.

¹⁰ *Holnapután kiskedden: Modern poéták verseskönyve melyből a nyájas publikum megtudja, mi módon pöngetik a lantot magyarhon új dalosai*, szerk. Lovász Károly, Bp., Kertész István Könyvnyomdája, 1909.

¹¹ Vö. ILIA Mihály, *A Nyugat és A Holnap programja*, Tiszatáj, 2008. november, 4–8; illetve Uő, *Irodalmi ünnep*, 2008. január 16., www.barkaonline.hu (utolsó megtekintés: 2016. június 7.)

október közepén¹² nem véletlenül hangsúlyosan is igyekezett már cáfolni e vádakat. Cáfolni a vidék-főváros ellentétet s némiképp a megjelenő provinciális elzártsgot is (ha valahol, ezt a korabeli Nagyváradon igazán tehette is!), butaságnak minősíteni a Pest elleni vélt lázadásban az irodalmi különutasságot, az „irodalmi Barbizont”, és ugyanakkor kiemelni, hogy helyette a magyar irodalom igaz egyéniségeinek akarnak utat törni.

A váradi premontreieknél tanító Juhász Gyula, az egyik holtnapos főszervező, az év tavaszán ugyanakkor nem számolt még a modernség orgánumai közti esetleges rivalizálással. Míg a *Nyugat* részéről bajtársias kiállást vár, s leveleiben Babitsnak is erről számol be, megdöbbenve olvassa Kemény Simon meglehetősen színvonalatlan kritikáját a lapban 1908. október elsején. Ez a meglehetősen felületes bírálat – és nem a konzervatív kritika – mondta ki ugyanis először az antológia költőivel kapcsolatban, hogy „ezeknek apjuk, anyjuk, nagyapjuk: mindenük Ady Endre. Még Babits Mihálynak legkevésbé, de neki is”.¹³ Mindennek háttérében több okot is felsorolhatunk. A Vajda János életművét és emlékét elsőként a zászlajára tűző antológia nem csupán a konzervatív irodalomszemlélet megfáradt, rögzült kánonjával kívánt szakítani, de sok esetben az egyéb újító irodalmi törekvéseket – így a *Nyugatot* is – kiegészítve kísérelt meg új értékhangsúlyokat teremteni. Ezzel az új irodalmi-művészeti szemléleteknek irányt és szükségszerűen követendő példát (sőt Ady személyében vezért is!) kellett adnia, vagyis a rokon törekvések közt is polemikus helyzetet s némiképp versenyszellemet eredményezett. Így többek szemében akár a „kisajátítás” veszélyét is megtestesíthette. Nem véletlen, hogy e forrongó ősz „hadi készülődéseit” követően, Fenyő Miksa 1909. január 1-jén kelt cikkében egyrészt megvédi a holtnaposokat Rákosiék méltatlan és gúnyos támadásától, de elutasítja határozottan azt az állítást is, miszerint a *moderne* jelző alatt kizárólag *A Holtnapot* kellene érteni.¹⁴

Az adyismus és az epigonság kiterjesztett vádjában mindenesetre már ezt megelőzően is sikerült kijátszani Adyt (az ismeretes, ámde talányos *Duk-duk affér* 1908. november közepén erre a legfőbb bizonyíték), és tulajdonképpen e harcoknak és táborokon belüli megosztottságoknak is tanúja, lecsapódása, kortörténeti dokumentuma az *Almanach*.

¹² Nagyvárad, 1908. október 15.

¹³ Vö. KEMÉNY Simon, *A Holtnap*, Nyugat, 1908. október 1., 214–216. A *Nyugat* szerkesztői nevében Osvát pár sorban a cikk alatt szükségét érezte jelezni, hogy nem értenek mindenben egyet, s nem vállalnak közösséget a szerzővel. Mint többek közt Róna Judit is kiemelte, ez Osvát egyedüli írása a *Nyugatban*. Később Ignatusék Juhásznak írott levelükben is elhatárolódtak Keménytől. Vö. RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1883–1908*, Bp., Balassi, 2011 (Babits-kronológia, 1), 476.

¹⁴ „A kötet, melyet Rákosi Jenő a mai irodalom megítélésénél jónak látott értékmérőül venni: a nagyváradi poéták »A holtnap« köteté. [...] No hát abban a kötetben van néhány nagyon szép vers, vannak kevésbé sikerült alkotások, utánzott és utánérzett dolgok, de egy sincs, mely Rákosi Jenőt feljogosítaná, hogy a »hóbortosok«, a »hisztérikus zseni« gyűjtőnévvel hessegesse el magától azt a kényelmetlenséget, melyet a kötet néhány darabja neki, vagy azoknak a másoknak okozott, kik tehetségtelenségüket és irigységüket abba az epezőld formulába fogták össze: »ezt végre meg kellett mondani!«.” Vö. FENYŐ Miksa, *Hadi készülődések*, Nyugat, 1909. január 1.

Mire az megjelent (1909 januárja) a felek (Ady és Hatvany, Ady és a holnaposok, Ady és a *Nyugat*) tulajdonképpen megbékéltek. Juhász, aki *A Holnap* nevében kurucos választ fogalmazott meg 1908 késő őszen az olvasatában barátait egyértelműen „cserben hagyó” Adynak, vélhetően 1909 január végén békült ki Adyval,¹⁵ aki korábban, 1908 decemberében már Hatvanynak, Lédának, Nagy Mihálynak¹⁶ és Emődnek is visszaközölvő leveleket írt – ahogyan ő maga állította – a „hülye cikk”¹⁷ kapcsán, és újabb verseit is ígérte az 1909 tavaszára már készülő második antológiába. Az *Almanach* kortörténetidokumentum-értékét igazolva, e helyütt még e folyamat közepén járunk, hiszen a holnaposok nevében Dutka Ákos erre adott válaszát is olvashatjuk, aki Juhászhoz és a szeretett mesterét a *Jávorka nótájában* megátkozó Emőd Tamáshoz hasonlóan felszisszen Ady írásán, de kissé naivan s talán kevéssé harciasan két fontos dolgot kíván közölni Ady *Duk-duk*-beli eltávolodása kapcsán. Mindkettő fontos adalék az irodalomtörténet-írás számára is, hiszen megerősíti, hogy *A Holnap* című irodalmi havilap terve és kiadási szándéka 1908 végén is aktívan élt, a másik pedig, hogy az „affér” révén az ellentábor által következetesen hangoztatott adyismus vád elcsitulásának a lehetősége is adott, és így az egyéni poétikák megmutatkozására és mérlegelésére is sor kerülhet. Tudjuk, nem így lett.

A viták persze 1909 elején elsődlegesen nem annyira az új irodalom csoportosulásai, fórumai és erős egyéniségei közt, mintsem a „modernkedők” homogénnek tekintett egésze körül zajlottak – főként irodalmon kívüli szempontok szerint. Amint Szénási Zoltán is megállapította, mindezt „leginkább a konzervatív irodalomszemlélet alapjait érintő, különböző nemzetkoncepciók és hagyományértelmezések összeütközéseként lehet leírni”.¹⁸ A hagyományértelmezési nézetkülönbségekben a konzervatív irodalomszemléletet vallók (és az irodalomnak nemzeti szolgálati feladatokat és nevelő célzatot tudatosítók) ugyanis nem a képletes kánon esztétikai módosítását, hanem rögvest annak teljes cseréjét, pontosabban szubsztitúciós veszélyét, rémképét látta. A megerősödni látszó „modernnek” ellen a vádak ezért szinte minden esetben az érthetetlen, erkölcstelen és hazafiatlan, illetve dekadens és hóbortos jelzőkben csúcsosodtak ki. Nem véletlen, hogy októberben Apponyi Albert kultuszminiszter is úgy érezte, a „modern elvadulások veszedelme” ellen kell felszólalnia.¹⁹ Mindezen jelzőknek a „holnapos” afféle szinonimájává, majd egyenesen gyűjtőfogalmává vált. »Holnaposoknak«, »dekadenseknek«, »nyugatiaknak«, vagy »moderneknek«

¹⁵ Lásd erről F. DIÓSSZILÁGYI Ibolya, *Költő A Holnap városában: Juhász Gyula nagyváradi éve*, Nagyvárad, Literátor, 1994, 124.

¹⁶ A Holnap Irodalmi Társaság akkori elnöke, Ady váradi barátja és támogatója.

¹⁷ Vö. *Ady levelezése, II*, s. a. r. HEGYI Katalin, VITÁLYOS László, Bp., Akadémiai–Argumentum, 2001 (Ady Endre Összes Művei), 108–109, 635. levél: [Ady Endre – Diósi Ödönéknak, Érmindszent, 1908. nov. 29.]

¹⁸ Vö. SZÉNÁSI, *i. m.*, 17.

¹⁹ Vö. levelét Beöthy Zsolt 60. születésnapjára, Budapesti Hírlap, 1908. október 3.

nevezék magokat: lényegében egyre megy...²⁰ – írta a *Magyar Hírlap*ban Bársony István, 1909. januárjában.

Mire az *Almanachot* az olvasók többsége kézbe vehette, már lényegében megtörtént a homogenizáló összemosása a különböző értékelveknél és álláspontoknak, amelyben csupán két tábornak, a nemzetieknek és a nemzetietleneknek maradt hely. A kötet szerkesztői ezért érezték szükségesek az új irodalom mellett az ún. „nemzetköziség” kérdéskörét is részletesen tárgyalni. Rákosi Jenő és Ady, illetve a modern irodalom kiválóságainak későbbi polémiái (akár a híres 1915–16-os Ady–Rákosi-, akár a szintén az első világháború idején zajló Rákosi–Babits-viták) tulajdonképpen évekkel később is e tengely körül forognak, mindvégig megmaradva az irodalmi értékektől meglehetősen távol eső nemzeti-nemzetietlen ellentétpároknál. A modern irodalom és a vele összefonódott eszmei-társadalmi progresszió, illetve a konzervatív körök és az első világháborút támogató militáns nacionalizmus összecsapásának későbbi vitapozíciói is itt, ekkor szilárdulnak meg tehát. A militáns nacionalizmus az első világháború éveiben a hátszágbeli háborús propaganda szólamai közt, illetve a frontszolgálat érdekében történő mobilizáció jegyében is az ún. modernnek mintegy szűk évtizeddel korábbi felléptét kárhóztatta. E diskurzusban a „modern” poétákat és a „radikálisokat” okolta elsődlegesen a nemzetietlenek mondott hangokért, művészetszemléletért (nem egyszer egyenesen „kávéházakban lebzselőknek”²¹ minősítve csak őket a fronton harcolókkal szemben) és közvetetten a kialakult helyzetért is, ezáltal a háborús hétköznapiakban is továbbélte az irodalomból az élet egyéb területeire átültetett leegyszerűsítő képleteket.²² Mindez az értékelvek végzetes kettészakadásának folyamatát is hűen dokumentálja ekkorra.

1908-ban azonban, abban az évben, amikor ingyenessé válik az elemi iskolai oktatás, és az összlakosság szintjén az írástudatlanság a korábban kimagasló 46%-ról mintegy húsz év alatt kevesebb, mint a felére csökken, látszólag Magyarország a biztos haladás visszafordíthatatlan útjára lépett. Irodalom, képzőművészet, zene hármásában

²⁰ Vö. BÁRSONY István, *Irodalmi „modernség”*, Magyar Hírlap, 1909. január 23., 1. – a cikket Ignotusnak címzi, nyílt levél formájában.

²¹ Vö. ezzel kapcsolatosan BALÁZS Eszter, *Értelmiségellenesség az első világháború első felében: „kávéházi stratégiák” és „lógós” írók Budapesten* = BIRÓ Annamária – BOKA László szerk., *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások 2.*, Bp.–Nagyvárad, Reciti–Partium Kiadó, 2016, 153–180.

²² Vö. ezzel kapcsolatban pl. Kozma Miklós háborús fronton született naplórészletét: „Azok akarnak bennünket irányítani és vezetni, akik az irodalomban megcsinálták a perditá-kultuszt? Akik magukat mindenekelőtt emelve az Én-kultusz őrjögésében csak azok előtt borulnak térdre, kik az irodalomban hasonló marhaságokat írnak? Békén hagyhatjuk őket addig, mert nem fognak számítani és nem jelentenek semmit, amíg egymás nagyságát és zsenijét, valamint babáik legkülönfélébb megnevezhető és meg nem nevezhető részeit imádvá és egymás hangjától megkótyagosodva firkálnak, de Rákosi receptje szerint abban a percben fejbe kell csapni őket, mikor túl hangosak lesznek és a fiatalságot akarják megfogni.” – KOZMA Miklós, *Egy csapatlist naplója 1914–1918*, Bp., Révai, 1932, 325.

Illetve: http://mtdaportal.extra.hu/books/kozma_miklos_egy_csapattiszt_naplója.pdf (utolsó megtekintés: 2016. június 7.)

ugyanakkor egyre erőteljesebben érezhetővé váltak az újíto hangok, a szellemi rokonság és a szolidaritás érzése pedig inspirációs forrássá vált²³ – de a társadalmi haladás és maradás elleni harcot. Mindez értékválasztási, ideológiai, történelem- vagy nemzetszemléleti vitapozíció eredményez, és a művészeteken túl a befogadó közegben is átalakulást, nézőpontváltást sürget.

Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy az intézményeiben némiképp megerősödő új irodalmi törekvésekkel összefonódni látszó eszmei-társadalmi progresszió – elsősorban a szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus – nem *A Holnap* révén jelenik meg. Bár ennek végső címe sokakban azt a képzetet erősítette, hogy a kialakuló szocialista eszmékhez kötődik (így például Kenedi Géza a Petőfi Társaság nagygyűlésén a szocializmus költészeteként interpretálta a teljes antológiát). Mások, például a *Népszava* kritikus, Bresztovszky Ernő *A Holnap új verseiről*, az 1909-es második antológiájáról írott kritikájában már éppen azt fejtegette, hogy bár ez az új líra szociálisabb, mint elődei voltak, és „forradalmi forrongás” is hevíti, de Babitsot s Juhászt azért marasztalta el, mert véleménye szerint nem eléggé az életből, mintsem csupán könyvekből merítik impresszióikat, vagyis túlzottan esztétizálóak. Ahogyan a *Nyugat* korán vállalt esztétizmusa is kerülni igyekezett – látva a vádakat – az azonosulást és szorosabb együttműködést a váradi antológia hirdette elvekkkel, az irodalom cselekvőbb természetével és főként a körülöttük gyülekező szereplőkkel.²⁴ A poéták közül Adyt és Juhászt kiemelték ugyan, Osvát híres „csillagos jegyzete” pedig Babitsnak tört végérvényesen utat az irodalomba, de a két antológiáról a *Nyugat*-ban megjelentett recenzió²⁵ meglehetősen hűvös tartózkodással viszonyult a csoportosuláshoz. Talán azért is, mert a fővárosból hamar beláthatóvá vált, hogy *A Holnap* viharos fogadatátása sok szempontból politikai vélemények keresztüzeként lesz csak leírható.

1908 szeptembere előtt „viszonylag takaréklángon” égett még a modernekkel szembeni agitáció. Ismerünk több vészjósló írást ugyan az ezt megelőző időszakból is, (így a *Budapesti Hírlap* vezércikkét az *Alkotmány* és a *Katolikus Szemle*, valamint a nagyváradi *Tiszántúl* elutasító írásait), de nem feledhető, hogy „hat cikkből ötöt egyetlen ember, az a Göröcsöni Dénes néven publikáló Friedrich István írt, aki mint-ha az Ady-jelenség eltakarítását érezte volna feladatának.”²⁶ Persze legalább ilyen fontos, hogy az Adyt korábban megnyerni szándékozó lapok (köztük a szordínósan

²³ A *Nyolcak*, a *Nyugat* köre, illetve a zenében Bartók, Kodály és az Új Magyar Zeneegyesület összefogásáról lásd részletesen ROCKENBAUER Zoltán, *Apacs művészet*, Bp., Noran Libro, 2014.

²⁴ Az ún. „kültagok”-ról lásd BOKA László, *A Holnap 'kültagjai' és a karrier* = BIRÓ Annamária – BOKA László szerk., *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*, Bp.–Nagyvárad, Reciti-Partium Kiadó, 2014, 175-200.

²⁵ A második kötetről a *Nyugat*-ban Tóth Árpád jegyez szintén nem túl dicsérő kritikát, 1909 tavaszán.

²⁶ Vö. N. PÁL József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita: Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció természete és következményei*, *Spectrum Hungarologicum* Vol. 1., 2008, 161., illetve: https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/19856/URN_ISBN_978-951-39-3327-2.pdf?sequence=1 (utolsó megtekintés: 2016. június 7.)

nyitott *A Hét*) is fanyalognak ebben az évben az újabb orgánumok megerősödésén. A lap 1908 tavaszi, ironizáló cikke az új irodalmi irányoknak s konkrétan a *Nyugat* gárdájának szól, ezt azonban alighanem a néhány hónappal korábbi, Adyval való kapcsolatteremtésük kudarca is inspirálhatta – amint arra N. Pál József már rámutatott.²⁷ E cikkben olvashatjuk:

Egészen körülhatárolt, különvált csoport keletkezett a mi kultúránkban az utóbbi évek folyamán. Ezek a szent Nyugat fanatikussai, az ideszakadtak, az idegenül vergődők, a meg nem értettek, az édenkertből száműzöttek, ezek ama finomlelkű lények, akik törékeny vállakon hordják a zseni fájdalmait, és keserű mosollyal nyugszanak bele a változtathatatlanba: minden mindegy. Az ember születik, undorodik és meghal: íme ez a Nyugat felé stréberkedő ember tragédiája.²⁸

1908 szeptemberétől viszont rendszeressé válik az élcelődő, majd egyre erőteljesebben elutasító hangnem a kritikákban, amely immáron a csoportos, intézményesülő fellépésnek szól. A moderneket elítélő írásoknak szinte kivétel nélkül ezért nem irodalmiak voltak a legfőbb szempontjai. Dutka Ákos e jelenségre reagálva jegyzi meg rezignáltan, hogy az új nemzedék tagjai olyan „tehetségek” voltak, akiket „érkezésük idején egyenkint örömmel fogadott a magyar irodalom. De mikor egy gárdába tömörülve az új idők érkezését dokumentálták, fegyverbe szállott ellenük a tekintélyek egész csapata. Ma tehát *komoly és őszinte esztétikai értékelésről szó sem lehet*” [kiemelés tőlem – B. L.]²⁹

Olyannyira nem lehetett, hogy – bár elmaradt a konzervatív tábor által remélt év végi „szakadás” a *Duk-duk*-cikk után, és Ady igyekezett is helyrehozni minden féllel kapcsolatát –, a sajtóbeli negatív reflexiók és vádak özöne, valamint a túlzott csinnadratta hatására Babits és Balázs Béla is elbizonytalanodik. 1909 januárjában (levelezésük igazolja ezt) azon morfondíroznak, hogy adják-e egyáltalán nevüket és verseiket a második nagyváradi antológiába, annak ellenére, hogy – mint írták – „utóvégre ők adtak ki bennünket először”.³⁰ Az elhíresült negatív reflexiók mellett jóval kevesebb figyelmet kapott ugyanis a pozitív fogadtatás, holott e méltatások (köztük a Kosztolányié,³¹ Hatvany Lajosé,³² Lukács Györgyé,³³ Schöpflin Aladaré) azért is hangsúlyozandók, mert többségük válaszolni igyekezett a kemény elutasításokra, illetve eleve a vádak értelmetlenségére hivatkozott vagy azok feloldására törekedett.

²⁷ Vö. N. PÁL, *i. m.*, 400. lábjegyzet, 161.

²⁸ Vö. MARCO [MÁRKUS László], „*E föld a lelkek temetője*”, *A Hét*, 1908. március 29. = ADY Endre Összes prózai művei, IX, kiad. VEZÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1973 (Ady Endre Összes Művei), 523.

²⁹ Lásd DUTKA Ákos, *A Holnap* című írását az *Almanach* 119–120. oldalain.

³⁰ Vö. Balázs Béla Babits Mihálynak, OSZK Fond III/190/3. Illetve idézi RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*, Bp., Balassi, 2013 (Babits-kronológia, 2), 41.

³¹ Vö. LEHOTAI [Kosztolányi], *A Holnap*, *A Hét*, 1908. szeptember 13., 600.

³² Vö. HATVANY Lajos, *A holnap*, *Pesti Napló*, 1908. szeptember 23., 3–4.

³³ Vö. L[UKÁCS]. Gy[örgy]., *Új magyar költők*, Huszadik Század, 1908. november, 432–433.

Schöpflin Aladár 1937-es irodalomtörténeti összefoglalójában, *A magyar irodalom története a XX. században* című szintézisében az 1908-as év irodalmi életét és a fellépő új nemzedékeket mintegy harminc év távlatából vizsgálva is hangsúlyozta egyfelől, hogy az irodalom hivatalos fórumai és a sajtóorgánumok részéről a váradi antológia szerzőit sokkal több támadás érte, mint a *Nyugatot*, másfelől azt is, hogy e tény mögött nem csak esztétikai viták, hanem nemzedéki konfliktus is meghúzódott.³⁴ Zoltán Vilmos korabeli sorai *A fiatalok* címmel³⁵ szintén ezt támasztják alá: „A gyűlöletes magyar sovinizmus idiótáknak tekinti ezeket a fiatalokat [ti. a holnaposokat] s a spártai anyák nemzeties önérzetével akarja a mélybe hajigálni őket, mint a kutyakölyköket”, de – így a szerző – „Nagyvárad megnyitotta kapuit garabonciás fiainak”. Hogy nem volt túlzás a nemzedéki konfliktusban a korábban emlegetett spártai ifjakra utaló párhuzam, arra a legradikálisabb példa az 1908. december 20-án megjelent, fulmináns Rákosi Jenő-tárca –ő szignóval („*A Holnap*”), ami már egyáltalán nem a költők szövegeivel foglalkozott csupán, hanem a „gögös, pökhendi”-nek mondott poéták „bajusztalanságá”-ban, „beretvált” képükben is magyartalanságukat, pontosabban a magyarság szimbolikus elutasítását akarta láttatni.³⁶ Négy nappal az *Almanach* sajtó alá rendezését és nyomdába adását megelőzően e nagy terjedelmű cikkében a *Budapesti Hírlap* teljhatalmú főszerkesztője mindemellett különösebb eszme-futtatás nélkül a bolondok közé utalta az antológiában szereplő, érthetetlennek bélyegzett hét költőt. Cikke az *Alkotmány* korábbi támadó cikkeinek meglehetősen alacsony színvonalára emlékeztetett, megtoldva érvelését azzal is, hogy ezeknek nincs is múltjuk, így csak a jövő kapuját döngetik, a várt holnapot szajkózzák, miközben életükből „kiesett a Ma”. Rákosi ezen írásának részleteit közli az *Almanach* is, megtoldva a modernekről adott nyilatkozatával, összefoglaló címmel (*Holnaposokról és modernekről*). Kétségtelen, hogy azok a panelek, amelyekre épít, más orgánumokban is komoly visszhangokra leltek. Ezek a fiatalok örültek, „mintha mind *Petőfi Örültjéből* inspiráltak volna magukat”, érthetetlenek, „francia növendékek”, tehát idegen minták másolói, és nem is a holnapéi, hanem már részben elmúltak, tehát a tegnapéi. Ugyanakkor nem is moderneek, csak

³⁴ Vö. „A harc nem is a Nyugat ellen indult meg; az első évben nem vették észre, talán nem is akarták észrevenni, hogy a folyóirat valami mást, újat akart, mint a többi meglévő lapok. Írói, újságírói társaságokban folytak viták róla, a beérkezett írók nagyobb része erősen bírálta egyes közleményeit vagy íróit, de ezek a viták nem kerültek nyilvánosságra.” SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Bp., Nyugat, 1937, 128.

³⁵ Lásd Vasvármegye, 1908. október 6., 229. sz., 1–2.

³⁶ Elvben idesorolta a debreceni Oláh Gábort is, aki alig három nappal később kikérte magának a „holnaposságot”, megjegyezve, hogy hívták ugyan őt is, hogy vegyen részt az antológiában, de nem állt be, mert sosem szeretett „társulni senkivel a lelket illető dolgokban...”, majd „szerető és hálás öccse”-ként írja alá Rákosinak szóló, igencsak tisztelgős köszönő hangnemű, dörgölődző válasz-cikkét. Lásd [RÁKOSI Jenő] –ő, *A Holnap*, *Budapesti Hírlap*, 1908. december 20., 3–4; illetve Oláh Gábor válaszát *Budapesti Hírlap*, 1908. december 23. Juhászékát ez utóbbi bőszítette csak igazán!

maguk hiszik ezt, legfeljebb „csak kifejezéseikben és manírjaikban ujak”. Végezetül pedig mindaz amit művelnek „divat és mulandó” csupán.³⁷

A Rákosi felvázolta álláspontok mentén szerveződő polémia, amelyet Beöthy és Apponyi kormánypárti „elvek” mentén legitimált, 1908 év végére valóban „elvadult”, s „a benne való állásfoglalás a kulturális-politikai értékválasztás része lett”.³⁸ Országos és helyi szinten is egyre alacsonyabb színvonalon özönlöttek a támadások a modern poéták vélt serege ellen, köztük rendszeresen a már említett Görcsöni Dénesé, akinek cikkei nemcsak *A Holnapot*, de a *Nyugatot* és a *Huszádik Századot* is elszántan támadták.³⁹ Az alaptalan vádak felületességének szemléltetésére (ti. a magyartalan, érthetetlen, beteges stb. vádakra) elegendő itt a megkérdőjelezett nemzeti jellegre utalni, amelyet több ízben számon kértek – a konkrét versek ismerete nélkül is – csupán a *Nyugat* választott címe vagy még inkább a váradi antológia jövőbemutató címválasztása kapcsán. (Elfeledkezve arról, hogy utóbbi esetben a címvariánsok közt 1908 májusában is még a „Hétmagyarok” és a „Göncölszekér” is komolyan felmerült, utalva az antológiabeli hét szerzőre, de egyúttal azok magyarságára is.) Tény, hogy kereken egy évvel a *Nyugat* megindulása után egyre sűrűbb publicisztikai párbajozás dúl újítok és maradiak, haladók és konzervatívok amúgy egyáltalán nem homogén tábora közt, olykor egyéni vagy intézményi érdekek, sérelmek, sőt talentumok és vérmérséklet szerint is. Rákosi említett cikkére (is) válaszol Hatvany Lajos, *A nagyváradi holnaposok és a budapesti hírlaposok harca* című írásával, ebben részletezve és összegezve, hogy első, *Pesti Napló*ban 1908. szeptemberében közölt tárcája óta – amely az antológia megjelenését üdvözölte – hogyan „vonszolták végig” e kis kötetet „az összes napilapokon rengeteg hűhóval”.⁴⁰ Ennek megfelelően Ignotus 1908. december közepén, a *Nyugat* hasábjain ír „hadi készülődésekről”, amelyeket Fenyő Miksa folytat hasonló címmel az ünnepeket követő első számban, 1909 legelején, ebben szintén Rákosinak címezve elsődlegesen válaszát.⁴¹

A közvetetten az *Almanach*ban is folytatott vita tehát ennek az eszmetörténetileg is fontos konfliktuscsoportnak és társadalmi lecsapódásainak a színtere. Szerdahelyi Sándor és legfőképp a bevezetőt író Zuboly e jelenség kapcsán a szerkesztők józanságával oknyomozói feladatokat is fel akartak vállalni. Az egyik alcím értelmében „régí írók és útban lévő fiatalok” közti, országos méreteket öltő polémiáról, illetve az irodalmon

³⁷ Lásd RÁKOSI Jenő, *Holnaposokról és modernekről*. Lásd az *Almanach*ban a 163–169. oldalakon.

³⁸ Lásd N. PÁL, *i. m.* https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/19856/URN_ISBN_978-951-39-3327-2.pdf?sequence=1 (utolsó megtekintés: 2016. június 7.)

³⁹ Meglehetősen alacsony színvonalon, főként az *Alkotmány* és a *Katolikus Szemle* hasábjain. Ez utóbbi állandó szemléjében *A Holnapot* is alaposan megtámadta. Vö. GÖRCSÖNI Dénes, *Folyóiratok szemléje*, *Katolikus Szemle*, 1909. február 1., 203–204.

⁴⁰ Ebben azt is hangsúlyozza, hogy akár tetszik, akár nem, „A holnaposok ma éppúgy irodalmi irányt jelölő fogalom lett, mint volt egykor a Tízeké, az Auróra köré s a Testőröké”. Vö. HATVANY Lajos, *A nagyváradi holnaposok és a budapesti hírlaposok harca*, *Huszádik Század*, 1909. január 1., 66–74.

⁴¹ Vö. IGNOTUS, *Hadi készülődések*, *Nyugat*, 1908. december 16.; illetve FENYŐ Miksa, *Hadi készülődések*. (válasz Rákosinak), *Nyugat*, 1909. január 1., 48–51.

túlnövő, a napisajtót ellepő vádak kapcsán nemzeti eszme és nemzetköziség vitapontjairól nyújt színes palettát a kötet, amelynek fontos kiemelnünk demokratizmusát. A mértéktartó s minden oldalnak teret engedő szerkesztői elképzelés ugyanis a teljes újságírói spektrum demokratikus bemutatkozásának, véleménynyilvánítási igényének akart eleget tenni, akkor, amikor messze nem egyenlő arányokról beszélhetünk még a fórumok, képletes oldalak és valós táborok terén.

A több mint 400 oldalas kötetnek a legmeghatározóbb, *Az új irodalom körül* című fejezete szimbolikusan Ady Endre írásával kezdődik (alfabetikus sorrendben szerepelnek a modern és a konzervatív irodalomszemléletet képviselő szerzők írásai). *A magyar lelkek forradalma* – választott cím nyilvánvalóan nem csak irodalmi vonatkozásokkal bírt. Fontos már amiatt is, mert ez az első alkalom, amikor „közvetlenül”, egy laptestben válaszolhatott Ady Rákosinak, s több, őt gúnyolva meg-nem-értőnek. A politizáló alkatú költő, a maga publicisztikai jártasságával és remek argumentációs készségével válaszol az „élő halottaknak”, igaz, némiképp más logikával már, mint tette azt pár hónappal korábban. Többek neve ugyanis a Nagyváradon rendezett *A Holnap*-esten felolvasott Ady-előadásban is előfordult, még 1908 szeptemberében: „Öljük meg Homérosztól, Danté-tól, Voltaire-től, aki csak utunkba akad, Beöthy Zsoltig, Rákosiig és Szabolcskáig”.⁴² Itt azonban Ady érvelése tovább lép. „A francia forradalom azt hirdette, hogy vannak halottak, a kiket nem lehet elégszer megölni. [...] Nálunk vannak élők, a kik halottak s a kiket fölösleges fáradság volna még alaposabban megölni.” *A Magyar lelkek forradalma* ennek megfelelően már egy megtörtént „áttörésnek”, „szellemi erupciónak” a tudatát, visszafordíthatatlanságának a tényét hangsúlyozza, amely nemcsak a moderneken több ízben is gúnyolódó Szabolcska Mihályt⁴³ („Lantverő Mihályt”) hanem vele együtt a konzervatív szemlélet derékhadát is egyértelműen a múltba visszahúzó, idején túlnőtt, letűnőfélben lévő erökként⁴⁴ értékelte. „... nekik, Jenőnek, Pálnak, Zsoltnak [ti. Rákosinak, Gyulainak és Beöthynek – megjegyzés B. L.], valamennyinek nincs közük ahhoz, ami történt” – olvashatjuk. Az intellektuális forradalom ugyanis végre „megvan” – szögezi le Ady, „talán elbukik, talán ér el valamit”, de a lényeges és bizonyos az, hogy „egy ideák nélkül élő országra sikerült rábocsátanunk azokat a veszedelmes ideákat”, amely révén „soha magyarabul, bátrabban nem ébredt föl még a sokszor félreismert magyar géniuszt”.

Az évkönyv szerzőinek névsora önmagában is jelentős és sokat ígér. Beöthy Zsolt éppúgy helyet kapott benne, mint Ágoston Péter, Prohászka Ottokár éppúgy, mint

⁴² Vö. ADY Endre, [A *Holnap*], Nagyvárad Napló, 1908. szeptember 29. = ADY Endre *Összes prózai művei*, IX, kiad. VEZÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1973 (Ady Endre *Összes Művei*), 269.

⁴³ Szabolcska különben a modern irodalom elleni 1908-as roham több szakaszában is jeleskedett. A várad antológia megjelenését követően közölte például a Budapesti Hírlap október 16-i számában (*Fiaim, csak énekeljétek* címmel) lekicsinylő versét. Ady szintén verses „válasza” (*Üzenet Költőcske Mihálynak*) következő évben, a *Független Magyarország* 1909. április 11-i számában jelent meg, már *A Holnap* antológia újabb, 1909-es kötetének megjelenése után.

⁴⁴ Vö. ADY Endre, *A magyar lelkek forradalma*. Lásd az *Almanach* 102–103. oldalán.

Jászi vagy Szabó Ervin. Az addigra véleményüket markánsan megfogalmazók, mint például Szabolcska, Rákosi vagy Kenedi, nem mondanak tulajdonképpen újat, velük e lapokon is higgadtan érvelve vitáznak többen, így Ignótus, Hatvány vagy éppen Schöpflin. A haláláig kormánypárti képviselő Mikszáth tulajdonképpen naivan azt fejtegeti, hogy nem kell sem túlértékelnünk, sem megijednünk az újtól, a modernektől, ez a körfogas az élet rendje. A délvidéki német polgári családból származó, asszimiláns Herczeg Ferenc, aki – akárcsak Mikszáth – mindvégig támogatta Tisza István politikáját, és megalapításától szerkesztette a maradi ízlést képviselő *Új Időket*, már más álláspontot képvisel, az egyéniséget emeli ki, és nem szavaz bizalmat a csoportosulásoknak: „A költő, ha egyéniség, magában jár”. Ezzel tulajdonképpen eleve ítéletet mond, mintegy megismételve a *Horkayné* álnéven jegyzett ismert cikkében állítottakat, amely a *Duk-duk* közvetlen előzményének tekinthető: „Ady Endrének kegyetlen irtóháborút kellene indítani az iskolája ellen, mely abból él, hogy kilószámra kiméri az ő húsát”⁴⁵, amit e helyütt megtold azzal is, hogy ezen ifjak „átoknak tekintik magyar voltukat”. Előnyére szól ugyanakkor a tény, hogy az általa elnökölt egyesület éves almanachjában olyan szerkesztőknek adott végső soron lehetőséget, akik mindkét felet meg kívánták hallgatni, illetve szólaltatni.

Kenedi Géza *Almanach*-beli rövid írásában is (annak ellenére, hogy az *A nemzetköziség körül* címet viselő blokkban szerepel) megismétli, hogy a „kozmpopolita irányokat” az irodalom terén veszedelmesnek tartja, „mivel megrontják a magyar gondolkozást és bomlasztják a nemzet erkölcsi erejét”⁴⁶. Pedig ezen „irányok” költőinek többsége közölt addigra már *A Hétben*, a *Vasárnapi Újságban*, sőt többen az *Új Időkben* is! (Ez utóbbi külön válogatást is közölt az antológiából még a botrányok, és legfőképp a *Duk-duk affér* előtt, ahogyan 1908 augusztusában a *Szeged és Vidéke* is bemutatkozási teret engedett az antológia költőinek.)⁴⁷ Kabos Ede – aki pár évig a *Budapesti Napló* főszerkesztője is volt – találó címadással (*Horror juventutis*) ezt jellemzi.

Mert a fiatalok nem is mozgolódnak valami különösebben. Ugyan mit is csinálnak? Társaságot akartak alapítani? De nem alapítottak. Ujságra gondolnak? De máig sincs ujságjuk s az egyetlen folyóiratuk kéthetenként egyszer tud megjelenni [a *Nyugat* – megjegyzés B. L.], akár egy ólomlábu akadémiai folyóirat. A fiatalok egész mozgolódása annyi, hogy dolgoznak, verseket, novellákat írnak s – legtöbbször saját költségükön – könyveket adnak ki. Pedig volna okuk mozgolódnia. [...] Ellenben az öregek! Irodalmi társaságok megnyitáiban, maradi ujságokban, sőt szuggerált kultuszminiszteri nyilatkozatokban is folyton pocskondiázzák a fiatalokat.⁴⁸

⁴⁵ Vö. HORKAYNÉ [HERCZEG Ferenc], *Ellesett párbeszédék*, Új Idők, 1908. október 25.

⁴⁶ Lásd KENEDI Géza, *Kozmpopolita irányzat veszedelme* című írását az *Almanach* 316. oldalán.

⁴⁷ Utóbbi nyilván Juhász Gyula révén, *Mutató A Holnap-antológiából* címmel. Vö. *Szeged és Vidéke*, 1908. augusztus 28., 197.

⁴⁸ Lásd az *Almanach* 146–147. oldalain.

A teljes elutasítás mellett több írásban is megjelenik Ady elkülönítése, leválasztási kísérlete is,⁴⁹ hol empátiával, hol az új irodalom és a betegség vádjának elmaradhatatlan összemosásával. Dr. Mikes Lajos – aki 1903–1904 között a *Magyar Génius* újságírója is volt, 1908-ban pedig a *Budapesti Hírlap* szerkesztésében jeleskedett⁵⁰ – itt közölt rövid cikke⁵¹ a jól bevált módszerrel él, azzal, amivel 1908 késő őszen az *Új Idők* is próbálkozott. Tehetségnek és „nagy lírikus”-nak nevezi Adyt, akinek verseiben a magyar nyelv olykor „biblikus fenségig” emelkedik, és akinek tisztánlátásában a magyar viszonyok züllöttségén való elkeseredést kell meglátnia az olvasóknak, de aki „maga sem emelkedett még ki teljesen” a züllöttségből. Verseinek egy része ugyanis „sárral, piszokkal, izléstelenséggel, beteg tulzással és korhely érzékiséggel” van keveredve. Ezért most „lelkinyomorékok hamis bálványá”, de – mint a cikk szerzője reméli –, ilyen téren történt megtévelyedését lelki tisztulás követi majd. Ráadásul az őt követőknek is van felelőssége mindebben: „ez a korházba és tébolydába való emberi állatsereglet csaholja, üvölti, bömböli manapság Ady nagyságát és dicsőségét, elriasztva a költőtől az igaz megértőket és elnyomva a tiszta szeműek és egészségesek hangját”. Aligha kell magyarázni, kikre gondolt Mikes. Ráadásul azt is értésünkre adja, hogy a modernnek, „ez a rokkant had”, amelynek – mint megtudjuk – nincs érzéke a költészethez, s nincs „semmi mértéke a szépségről és az igazságról”, mi több még hite sincs a múltban, tehát e társaság kihasználja csupán s tévútra viszi az „uj nagy talentumot”. Mások – például Szabolcska is – éppen az ifjakat biztatják Ady ellenében. „Ők Ady Endrét vallják vezérekül, holott van a seregben egynéhány, a ki különb legény Adynál.”⁵²

Többen a felkért véleménynyilvánítók közül – főként *A nemzetköziség körül* címet viselő blokkban az irodalmi törekvéseket egyenesen a politikai szereplőkkel mossák össze. Apáthy István itt közölt írásában a „Modernség”, „Szabad gondolat”, „Új Magyarország” és „Holnap” jelszók alatt egyesülőről beszél, akiknek ráadásul közös vonásuk „nem az ifjúság, hanem az érvényesülésnek még eddig ki nem elégített vágya”. Visszatérő motívum lesz ugyanis (főként a viták 1909-től alakuló menetében, a konzervatív erők rögtönzött vádjainak cáfolása, alaptalansága mentén), hogy egy adott ponton túl többen érvelésüket leegyszerűsítik, és az új irányok felléptét s az egész polémiasorozatot csak reklámfogásnak gondolják. Semmilyen újról nincs itt szó, – mondják – csupán figyelemfelhívásról, bármi áron, s ez lehet politikai és költészeti egyaránt.

⁴⁹ Ady „leválasztásának” a kísérlete már a *Duk-duk affér* előtt is megkezdődött. A *Pesti Futár* 1908. október 5-i számában olvashatjuk például: „...ami a Holnap című irodalmi társaságban fiatalság és szép szándék, mi is üdvözljük. Azt pedig, ami benne vidékies, értetlenség, nem vesszük komolyan. Ady Endrének valóban van néhány gyönyörű verse, de akik köréje csoportosultak, azok majdnem semmit sem érnek...”.

⁵⁰ Mindezekon túl az irodalomtörténet Klára lánya révén is számon tartja, hiszen általa lett 1921-ben a költő Szabó Lőrinc apósa. A fiatalok titokban, szülői beleegyezés nélkül kötöttek házasságot, amelyet Mikes kezdetekben ellenezett.

⁵¹ Lásd *Jegyzetek a legújabb irodalomhoz* címmel, az *Almanach* 148–149. oldalain.

⁵² Lásd az *Almanachban* *Ma, holnap és holnapután* c. írását a 179–181 oldalakon.

Az ezekhez hasonló felvetések 1908 ősztől egészen az év legvégéig kerültek lejegyzésre. Jelzésértékű ugyanakkor, hogy két nappal azt megelőzően, hogy Zuboly kiteszi képletesen a pontot az *Almanach*-beli előszó végére, a kor egyik legjobb szemű kritikusja meglehetősen előrelátó levelet fogalmaz a közeljövőre nézvést Adynak.

Kedves Ady, olvasta Rákosi Jenő Holnap-cikkét? Úgy érzem, s gyanítom, nagy harc készül ellenünk, akik meg akarjuk csinálni az új magyar irodalmat. Hallom, a Kisfaludy Társaság nagygyűlésén Beöthy készül folytatni, amit Rákosi megkezdett, s bizonyára lesznek mások is, akik szekundálnak nekik. A lehető legrosszabbkor támadnak ránk: akiknek kutya kötelességük volna velünk lenni, vagy gyöngék, vagy félénkek, vagy indolensek, vagy irigyek. Hatása alatt állunk egy ügyetlenül kezdett s az emberek gyöngesége miatt időnek előtte elvetélt alakulás csődjének. Orgánumunk nincs, amelyben ellensúlyozni lehetne azt a hatást, amelyet a publikum előtt nagy tekintéllyel bíró emberek zárt csatarendben való felvonulása okvetlenül fel fog kelteni. A Nyugat erre kicsiny, zártkörű, a hitele még nem eléggé konszolidált arra, hogy olyan régi s tradicionális tekintélyekkel győztesen szembe tudjon szállni. A pillanat veszedelmes, úgy visszalökhetnek, hogy tudja isten, meddig nem tudunk feltápászkodni. Meg is vagyunk hasonolva: a Nyugat támadása a Holnap ellen, a maga Duk-duk cikke, meg más dolgok olyan zavart és széthúzást támasztottak a között a nagyon kevés ember között is, akik becsületesen fogja fel a dolgokat – az ellentábor vagy nagyon jó taktikus, vagy fene nagy szerencséje van, hogy most szervezi a rohamot.⁵³

Schöpflin Aladárnak igaza lett. 1909 januárja már nem is hadi készülődésekről, hanem nyílt háborúskodásról szólt. A csapatok mozgásba lendültek: a Petőfi Társaság 1909. január 6-i ülésén Kenedi Géza fölolvasta az antológiáról készült elmélkedését (*Fagyöngyök* címmel), és ebben „dekadens, szimbolikus és beteges irodalmi irány”-ról beszélt, majd őt követte Lampérth Géza kifejezetten a holnaposok ellen írt csipkelődő versével (*Magyar virágharc*), amelyet minden jó érzésű irodalomszerető figyelmébe ajánlottak. Herczeg Ferenc e nagygyűlésen is megismétli, hogy „amit iskolának vagy iránynak szokás nevezni”, az nem egyéb, mint tehetségtelen utánzók csoportosulása...⁵⁴ Hatvány ekkor, ezek hatására ragad ismét tollat – sokadszor⁵⁵ – Ady és a modernek védelmében,⁵⁶ alig két héttel korábbi említett, az 1909-es esztendő legelső napján közölt írását követően. A nagyváradi kormányhú napilap, a *Szabadság* ugyanekkor csokorba gyűjtve közli az antológiát bíráló pesti írásokat, és több irodalmi botrányba igyekszik belekeverni helyi szinten is az egyes holnapos szerzőket. Bársony István Ignotusnak címzett nyílt levelében (*Irodalmi „modernség”*) a *Magyar Hírlap* hasábjain pedig így összegez: mindez csupán „homályos, kapkodó, bizarr, erőltetett, beteges szenvelgés”.⁵⁷

⁵³ Lásd SCHÖPFLIN Aladár *Összegyűjtött levelei*, s. a. r. BALOGH Tamás, Bp., Pannónia, é.n., 51–52.

⁵⁴ Lásd többek közt RÓNA, *Nap nap után... 1909–1914, i. m.*, 36.

⁵⁵ Az *Almanachban A bocznádi ismeretlen* című esszéje Ady védelmében születik, de tulajdonképpen az Aranytól Adyig vezető utat is feltérképezi, a lírai antológiák jelentősége tükrében.

⁵⁶ Vö. HATVANY Lajos, *Irányok és tehetségek*, Népszava, 1909. január 15. – melyben többek közt így ír: „A Petőfi Társaság rokkantjai egészséget hazudnak. Ezért nincs köztük igazi költő.”

⁵⁷ Vö. BÁRSONY István, *Irodalmi „modernség”*, Magyar Hírlap, 1909. január 23., 1.

Ebben a hosztilis hangulatban az *Almanach* bevezetőjének józan hangneme még üde színfoltnak, a tematikus választást tekintve pedig telitalálatnak számított, hiszen rögvest az újév legelején igazolódni látszott, amit Zuboly 1908 telén érzékeltetett, miszerint nem csak azért okulhat ezen összeállításból minden olvasó, mert „háborúra készülő csapatok állomáshelyének, emberállományának” kijelölését láthatja meg, hanem azért is, mert az ütközet „ágyúk zenéje mellett is megindult”.

Évtizedek távlatából visszatekintve a *modern* jelzőnek és itt használt gyűjtőfogalomnak legalább három, jól elkülöníthető jelentésrétegét különböztethetjük meg Nádasy Ádám szerint.⁵⁸ Ezek közül alighanem mindet megtaláljuk e korabeli vitákban, meglehetősen konfúz módon. Mindenekelőtt a *modern* mint új, és mint ilyen, *viszonyító* jelentésében, tehát a legfrissebb értelmében. *Tartalomleíró* értelemben már inkább a ’korszerű’ szinonimája a szó, vagyis egy képletes, mindenkori mának megfelelő, de legalábbis a múlttól (fokozatosan vagy radikálisan) eltávolodó s új kifejezési módokat is kereső jelentésben, és ebből adódik *tartalomértékelő* jelentése is, amely a ’haladó’, a ’visszahúzó erővel és hagyományszemlélettel tudatosan szakító’ értelmét hangsúlyozza. A *modern*nek, a *modernisták* mint gyűjtőfogalom e kontextusban a *tartalomértékelő* jelentésréteg miatt kerültek igazi pörölycsapások alá. A „mai irodalom” körüli polémiait és nézetkülönbségeket tárgyalandó, az *Almanach* az *új nemzedék* és a *legújabb irodalom* jelzős szerkezetekkel látta el fejezetcímeit. Nem beszélt tehát tudatosan *modern*ekről, amely jelző csak a felkért véleménynyilvánítók írásaiban és címadásaiban jelentkezett, helyette megmaradt a tudatos *viszonyító*, tényközlő leírásnál. Ebből adódóan többen elméleti bevezetőkkel, okfejtésekkel kezdték írásaikat, hogy a „régis és új” nemzedékekről, apák és fiúk harcáról meglehetősen homogén módon értekezzenek. Az új, a *modern*, az ifjú, sőt olykor a kozmopolita és a nemzetietlen már e ponton tulajdonképpen összefonódó jelzői lesznek képletesen véleményazonos (de a valóságban nagyon is távol álló) egyéneknek, szerzőknek, társadalmi és művészi csoportoknak. Meglehet, hogy az irodalom és immáron az irodalmi élet hipotetikus kettészakadásának veszélye sokak szemében ekkorra túlon túl is reálisnak tetszett, de legtöbben az új nemzedék szerzői termését csupán mint minden fennálló értéket – köztük a nemzeti jelleget is – tagadó, anarchiát gerjesztő jelenséget akarták láttatni.

Hogy ez a láttatás nem járhatott hosszabb távon sikerrel, azt Ignotus írásának pár sora már érzékelteti, amely a megváltozott olvasói, befogadói igényeknek adva hangot leszögezi, hogy nem ismer az irodalom számára más kötelességet, mint hogy művészi és igényes legyen. Ugyanakkor reményét is kifejezi, hogy az új olvasók tábora nem olyan költőkre vágyik immáron, akik „nem tudnak egyebet, mint utánozni a halottakat s meg nem érteni az élőket”.⁵⁹ A folyamat nem állt le, a harcok, mint jeleztem, az első világháború idején is még dúltak az eltérő irodalomestmények képviselői közt,

⁵⁸ Vö. NÁDASY Ádám, *A „modern” és a belőle képzett fogalmak jelentéshasználata és története*, Replika, 30. sz., 1998. június, 33–40.

⁵⁹ Lásd Ignotus írását az *Almanach* 139–145. oldalain.

de már 1909 júniusában, a *Nyugat* első Ady-számában⁶⁰ is fontos demonstrációk jeleztek az idők változását, az erőviszonyok elmozdulását és az újtó irányzatok közt is a dominanciák letisztuló folyamatait.

Ezen folyamatok felől is elsődleges jelentőségű e kötet. Valóban „szellemi térkép-vázlat”, ahogyan Zuboly nevezte, amely kortörténeti dokumentumaival „jelölje háborúra készülő csapatok állomáshelyének, emberállományának, harci készségének és a harcot inspiráló tűzfészek hollétének”. Igazi csemege ma is mindazoknak, akik hűen és árnyaltan akarják vizsgálni e szellemi ágyúk hangzajában a magyar irodalom és szellemtudomány korabeli vitáit, állapotát, „irodalmi, zsurnalisztikai és kritikai” témák korhű lenyomatait.

⁶⁰ Ebben Osvát kérésére sorakoznak fel a kortársak és a *Nyugat* szerkesztői Ady mögött, ahogyan Schöpflin írja „csoportosan, tüntetésszerűen”. Hatvany Lajos itt már az egész generációra és az őket befogadó folyóiratra vonatkozó kanonizáció tudatos tényét is rögzíti, kiemelve, hogy a közvetítés „*publicum és írótság között*”, tehát az irodalmi nevelés „*az irodalmi folyóirat dolga*”. Lásd a *Nyugat* 1909. júniusi tematikus számát.